

ПІДВИЩЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ ЗА УМОВ ЕФЕКТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА РОЗВИТКУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 331.101.3

В. М. НИЖНИК

Хмельницький національний університет

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА У ФОРМУВАННІ АНТИКРИЗОВИХ НАПРЯМІВ ПІДВИЩЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Визначено вплив соціальної політики, її складових елементів на підвищення людського потенціалу та запропоновано основні напрями антикризових заходів.

The article dwells on impact of social policy and its components on enhance of human potential. The basic directions of anti-crisis measures are defined.

Ключові слова: соціальна політика, людський потенціал, антикризові заходи, ринок праці, зайнятість населення.

Вступ. Соціальна політика має передбачати створення умов для реалізації людиною її здібностей, що неможливо без тісного зв'язку зі структурною політикою (галузеві пріоритети), політикою зайнятості (квотування робочих місць), політикою доходів (мінімальна заробітна плата), податковою політикою (податкові пільги), освітньою політикою тощо.

Основні напрями соціальної політики повинні визначатися тим, як проходять процеси адаптації, соціалізації, відтворення і активізації в різних шарах і групах суспільства, в різних регіонах тощо. В даний час основні зусилля держави зосереджені на наданні допомоги тим, хто потребує її. Держава повинна в механізмі регулювання оптимально поєднувати, крім фіскальної спрямованості своєї діяльності, ще й відтворювальну та стимулюючу. Без цього процеси адаптації, соціалізації, відтворення й активізації прийматимуть не тільки затяжний, але й однобокий, деформований характер. Це ще раз підтверджує те, що в сучасних умовах недопустимий вузький, спеціалізований підхід до вирішення проблем соціальної політики.

Основний матеріал дослідження. Фінансова криза на сьогодні переростає у широкомасштабну кризу зайнятості, яка призводить до соціальної рецесії, грубих порушень прав та свобод людини, стрімкого зниження якості життя громадян. Криза не лише збільшила рівень безробіття, вона значно погіршила якість зайнятості. У докризовий період з 2,8 млрд працюючих у світі близько 1 млрд 388 млн – були люди, які жили на 2 дол. США у день. При цьому більше 380 млн осіб знаходилися в стані крайньої бідності (витрачали менше, ніж на 1 дол. США в день) Через вплив кризи в 2010 році кількість працюючих бідних у всьому світі збільшиться більш ніж на 215 млн осіб, ще приблизно 200 млн осіб можуть опинитися на межі зубожіння. Проблема безробіття і до кризи дуже гостро стояла в багатьох країнах, оскільки щорічно на світовий ринок праці виходять 45 млн молодих людей без кваліфікації, у зв'язку з чим у світі необхідно до 2015 року створити більше 300 млн нових робочих місць. Згідно з розрахунками експертів при оздоровленні економіки глобальний ринок праці відновиться через 3-6 років. Ситуація з безробіттям в Україні не настільки критична, як в інших країнах, проте має свої особливості [1].

У структурі видатків бюджетів розвинених країн найбільшу частку становлять видатки на соціальну сферу, тобто видатки на розвиток людського потенціалу. Світові тенденції прискорення загальних темпів економічного зростання, підвищення ступеня його інтенсифікації базуються не тільки на збільшенні масштабів і норм накопичень, а і на стрімкому нарощенні людського капіталу, значному посиленні соціалізації економіки. Загалом у світі відбувається суттєве підвищення соціальної частки державних видатків. Якщо наприкінці 20-х років вони становили 3-5%, то до 1969 р. цей показник виріс до 10 %, а до початку 90-х років досяг у середньому 20-25 %, а у Швеції, Нідерландах, Данії, Франції, Німеччині, Австрії і Фінляндії – 25-38 %. Нарощування накопичень на розвиток людського капіталу забезпечило у 50-90-х роках ХХ ст. за різними підрахунками від 1/5 до 1/3 зростання ВВП в розвинених країнах.

Погіршення ситуації було зафіксовано не лише на ринку праці та зайнятості населення, а також спостерігалось збільшення заборгованості з виплати заробітної плати протягом останніх років, зростання споживчих цін та зниження реальної заробітної плати. Найвищі темпи зростання заборгованості із виплати заробітної плати були зафіксовані у Київській, Запорізькій, Закарпатській областях.

Знижується рівень і якість життя населення країни, якісно змінюється соціальна структура суспільства через кількісне зменшення середнього класу на фоні збільшення соціального розшарування суспільства. Згортаються соціальні програми, особливо ті, що фінансувалися з місцевих бюджетів, що негативно вплинуло на стан соціальних виплат і допомоги найбіднішим верствам населення – інвалідам, дітям-сиротам. Помітно скорочені видатки на охорону здоров'я, розвиток культури і спорту, молодіжні заходи [2].

В соціально-трудої сфері як в передкризовий, так і в кризовий період у зв'язку з вкрай дешевою робочою силою рівень заробітної плати у багатьох галузях господарювання в бюджетній сфері неможливо

назвати справедливими винагородами за працю і гідними доходами – за своїми розмірами вони скоріше відповідають соціальним виплатам, що безпосередньо порушує норми соціальної справедливості.

Ущемлення базових прав як основи соціальної справедливості відбувається, в першу чергу, через стрімке зростання цін (71,3 %), значне зниження доходів (25,1 %), затримку виплат із заробітної плати (23,5 %), пенсій, зниження рівня оплати праці, звільнення і втрату роботи (13,9 %), перехід на режим неповної зайнятості, неоплачуваних відпусток (8,9 %), зупинку роботи підприємств (5,7 %), втрату заощаджень (5,3 %), вимушеність на усьому економити (15,1 %). Економить та заощаджує українське населення у період кризи на продуктах харчування (65,5 %), одязі (44 %), відпочинку, відпустці (21,3 %), лікуванні та медикаментах (19,5 %), комунальних витратах (17,6 %), дозвіллі та розвагах (16,4 %), транспортних витратах (14,1 %). Ні на чому не економлять лише 6 % опитаних [3].

На ринку праці до центру зайнятості звертаються приблизно 60 % тих людей, що мають потребу в роботі, проте інші шукають роботу самостійно, разом з кількістю тих, хто перебуває в умовах вимушеної неповної зайнятості, перебувають у неоплачуваних відпусках або працюють за скороченим робочим днем. На середину 2010 р. армія офіційних, прихованих та потенційних безробітних складає 13 % від кількості працюючого населення [4].

Визначальним є усвідомлення того, що перед Україною стоїть завдання не тільки стабілізації економіки, а й проблема широких системних економічних, соціальних, інституціональних перетворень. Сучасна соціально-економічна ситуація потребує пошуку концептуальних рішень соціетального масштабу, систематизації нового досвіду, поєднання елементів наукової новизни та безумовного прикладного спрямування. В цих умовах глибина та новизна перетворень визначають появу більш комплексних проблем, завдань і потребують нових механізмів соціального управління. Саме соціальне управління можна розглядати як дієвий напрям національної інтеграції, особливу форму суспільної регуляції суспільства з завданням вироблення принципів та умов прогресивного співіснування і розвитку, напрям, що забезпечує ефективний аналіз відповідних соціальних і економічних процесів на рівні держави, регіону, підприємства, і без якого успішне подолання кризи в теперішніх умовах практично неможливе.

Соціально орієнтована економіка в сучасних умовах розвитку України передбачає високий рівень перерозподілу фінансових ресурсів через бюджет і високий ступінь контролю держави за соціально-економічними процесами. Видатки на соціальні цілі фактично є одним із показників соціальної орієнтації економіки і їх коректне збільшення має позитивний вплив на економічне зростання. На теперішній час є характерним збільшення частки бюджетних видатків на соціальні заходи у видатках зведеного бюджету України.

Негативні чинники, пов'язані з економічною нестабільністю, їх розповсюдження та відсутність протидії цим явищам зумовлюють виникнення соціальних та економічних загроз для розвитку як для країни в цілому, так і для регіонів. Найбільш небезпечними економічними та соціальними в контексті регіонального розвитку є:

- диференціація розвитку регіонів, що створює умови для накопичення соціальної напруженості та виникнення центрів соціального незадоволення в окремих регіонах;
- зниження здатності промислових регіонів до інвестиційного та інноваційного розвитку через стан базових галузей, які потребують ресурсного забезпечення для здійснення необхідної структурної модернізації;
- послаблення зовнішньоекономічних позицій промислових регіонів внаслідок зміни кон'юнктури та зростання конкуренції на світових ринках;
- поглиблення структурних диспропорцій регіональних ринків праці, зменшення мобільності робочої сили в межах країни, зневіра населення у результативності трудової та підприємницької активності;
- зростання небезпек щодо можливостей фінансування об'єктів соціальної інфраструктури;
- значне зменшення обсягів бюджетного фінансування соціальної сфери.

Аналіз показників розвитку людського потенціалу свідчить про те, що наша держава ще не вступала на шлях боротьби за лідерство за показниками інтелектуального капіталу і, зокрема, за показниками людського капіталу, не починала формування економіки знань у системному її значенні. Тим самим Україна залишається пасивним об'єктом у глобальних процесах становлення інноваційно-інформаційного суспільства.

Вирішальним і стратегічно важливим напрямом державної політики розвитку людського потенціалу має стати підвищення рівня оплати праці. Прагнення забезпечити конкурентоспроможність продукції в умовах застосування застарілих технологій і, відповідно, високого рівня енерго- та матеріалоемності виробництва, низької продуктивності праці призводить до єдиної можливої економії – економії на робочій силі. Таким чином низька оплата праці утримується на традиційному рівні внаслідок дії додаткових, новітніх чинників, пов'язаних з глобальною конкуренцією.

В умовах переходу до інноваційної моделі економічного розвитку підвищення оплати праці стає не лише засобом забезпечення належного життєвого рівня населення, але й передумовою розвитку людського потенціалу, підвищення його конкурентоспроможності. Тому завдання підвищення оплати праці має поряд із соціальним і загальноекономічне значення. Проблеми недостатнього фінансування людського розвитку в

Україні, що потребують термінового вирішення, такі:

1. Низькі стандарти оплати праці та відсутність безпосереднього зв'язку між заробітками та ефективністю праці знижують мотивацію населення до економічної та трудової активності.

2. Міжгалузєва диференціація заробітної плати є надто високою, при тому, в галузях з високим рівнем оплати праці міжкваліфікаційні розбіжності є надмірними, а в галузях з низьким рівнем оплати й у бюджетній сфері – межують зі зрівнялівкою.

3. Наявна заробітна плата майже 40 % працюючих в Україні є нижчою рівня прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Мінімальна заробітна плата, регулювання якої є основним чинником подолання бідності серед працюючого населення, все ще не досягла межі бідності, визначеної і за абсолютним (життєвий мінімум для працездатних), і за відносним критеріями. Поширення бідності серед працюючих змушує їх до пошуків додаткової зайнятості, яка здебільшого не має нічого спільного з основною професією та набутою кваліфікацією. На практиці це стає перешкодою для підвищення кваліфікації та посади на основному місці роботи.

4. Значні регіональні розбіжності у рівнях оплати праці (диференціація по Україні з урахуванням Києва сягає 2,5 рази) створюють серйозні проблеми у забезпеченні єдиних соціальних стандартів споживання, зокрема, щодо реальної заробітної плати працівників бюджетних установ та реальної вартості соціальних трансфертів.

5. Державна політика не популяризує й не заохочує самозабезпечувальної поведінки населення, спрямованої на підвищення добробуту власними зусиллями. Практика перерозподілу доходів головним чином на користь малозабезпечених верств населення призводить до консервації бідності, формування утриманських настроїв. Кредитна, податкова, бюджетна й інвестиційна політика не орієнтовані на підтримку середніх верств суспільства, стимулювання їх трансформації у повноцінний середній клас, заохочення економічної ініціативи й самостійності.

6. Інвестиції в економіку країни поки що не спроможні суттєво підвищити рівень зайнятості населення. Це зумовлено низькою ефективністю наявних робочих місць та необхідністю їх структурної модернізації. Існуюча в Україні структура зайнятості відображає віддаленість від стандартів розвинених країн і засвідчує високу частку в національній економіці доіндустріального виробництва, заснованого на простій фізичній праці.

7. Сучасна зайнятість у сільському господарстві значною мірою є квазізайністю у неформальному секторі економіки, що за своєю економічною природою виступає тимчасовою альтернативою безробіттю, адже селяни, які не мають іншої роботи й вирощують сільськогосподарську продукцію для власних потреб і частково на продаж, вважаються зайнятими. Таким чином, втрата селянами роботи через скорочення фінансування суспільного сектора господарства та ринкову трансформацію економіки призводить до консервації в аграрному секторі патріархальних форм виробництва, низької продуктивності праці та неефективного використання трудового потенціалу.

8. Зміни професійного складу зайнятих в Україні не відповідають завданням інноваційного розвитку економіки: частка фахівців, які впроваджують інновації зменшилась, водночас відбувається невинне зростання чисельності некваліфікованих працівників. Підприємства не докладають особливих зусиль для підготовки й утримання персоналу з високим рівнем освіти й кваліфікації, натомість сталим є попит на некваліфіковану робочу силу. В країні склалася стійка тенденція до декваліфікації трудового потенціалу. Як виявили спеціальні дослідження, кожний дванадцятий працівник з вищою освітою в Україні зайнятий на роботах, які такого рівня освіти не потребують, на місцях робітників працює половина фахівців у галузі прикладних наук та техніки, чверть молодших фахівців – у галузі освіти.

9. В Україні зменшується питома вага осіб з вищою освітою в складі населення віком 25-34 років. «Старіння» високоосвіченого потенціалу зумовлене масовим виїздом перспективної молоді за кордон. Намагання економити на заробітній платі призводить до трудової еміграції, значна частина бюджету витрачається на підготовку кваліфікованих кадрів для економік зарубіжних країн.

10. Нерозвиненість ринкових джерел доходів, штучне заниження ціни робочої сили відповідно потреб працівника доінформаційної економіки, висока частка соціальних трансфертів забезпечують відтворення моделі економіки, орієнтованої на дешеву робочу силу, що призводить до деградації трудового потенціалу.

11. Сьогодні втрати трудового потенціалу через відтік високоосвіченого, працездатного, економічно активного населення погіршують і без того складне становище країни. Найбільш масовими є потоки трудових мігрантів з прикордонних регіонів, мешканці яких мають усталені зв'язки із регіонами тяжіння, з одного боку, і поставлені в особливо складну ситуацію через нестачу робочих місць на регіональних ринках праці – з іншого.

12. Масштабні трудові міграції як типова ознака бідних країн далеко не завжди призводять до негативних наслідків. Відсутність реальних можливостей працевлаштування з відповідною стандартам заробітною платою є не єдиною причиною трудової міграції. Значна частина населення виїздить через неможливість реалізувати себе, оскільки загальноекономічні й технологічні умови праці не відповідають рівню освіти й потенційних можливостей працівника. Якість життя є базисом для розвитку людського

потенціалу, вона спроможна стримувати відтік людського і фінансового капіталу за кордон.

В більшості регіонів України сьогодні розроблено відповідні стратегії та програми, такі антикризові заходи, як зменшення витрат, податкові заходи, регулювання ринку праці тощо. У довгостроковій перспективі видається доцільним запровадити наступні інституційні та програмні заходи щодо соціальної політики у формуванні антикризових напрямів підвищення людського потенціалу:

- розробити Концепцію регулювання людського потенціалу, головною ідеєю якої має бути визнання людського потенціалу в програмних документах як основного ресурсу економічного зростання;
- розробити нормативні документи щодо регулювання питань благодійного фінансування соціальних програм, з метою стимулювання інвестицій у людський потенціал;
- у Стратегії національної безпеки України врахувати серед загроз в економічній і соціальній сферах трудоворесурсну небезпеку як втрату людського потенціалу та передбачити заходи з її подолання в контексті національної безпеки;
- у щорічних доповідях Президента України, державних та регіональних програмах соціально-економічного розвитку та інших стратегічних державних документах відзначити розвиток людського потенціалу як чинник зміцнення конкурентоспроможності держави і пріоритет соціально-економічного розвитку країни;
- у регіональних програмах соціально-економічного розвитку та інших стратегічних документах відзначити розвиток людського потенціалу як чинник зміцнення конкурентоспроможності регіону;
- передбачити приведення рівня фінансування людського розвитку до рівня країн з високим рівнем розвитку людського потенціалу;
- ухвалити концепцію соціально орієнтованої економіки з визначенням стратегічних і тактичних пріоритетів соціального розвитку, яка має формуватися державою;
- здійснити удосконалення механізмів реалізації соціальної політики з метою скорочення не виправданих бюджетних витрат та їх раціонального використання;
- удосконалити існуюче соціальне законодавство з визначенням джерел фінансування кожного соціального закону;
- розробити та впровадити науково обґрунтовану програму розвитку трудового потенціалу, адекватну перспективним потребам конкурентоспроможної національної економіки;
- запровадити політику формування доходів, яка сприятиме підвищенню рівня та якості життя населення, а також стримуватиме подальшу соціальну та економічну поляризацію суспільства;
- впровадити гнучку форму зайнятості з метою вирішення проблем безробіття та забезпечення продуктивності робочої сили; розробити та запровадити комплекс заходів щодо реформування ринку праці з метою підвищення його адаптивності до вимог попиту на трудові ресурси;
- збільшити інвестиції в освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку, що сприятиме реалізації здібностей людини та її участі у виробництві та розподілі благ;
- здійснити справедливий розподіл доходів і національного багатства, що забезпечуватиме матеріальну базу розвитку широких верств населення і протидіятиме концентрації ресурсів у нечисленних групах;
- досягти збалансованості соціальних витрат та зміцнення економічної бази соціальної сфери, здійснити диверсифікацію джерел її фінансування.

Соціальна політика для підвищення людського потенціалу має бути спрямована на:

- перегляд та упорядкування системи пільг, привілеїв та компенсацій; налагодження системи персоналізованого обліку пільговиків, створення єдиного реєстру осіб, що мають право на всі види пільг та соціальної допомоги; заміну безготівкового надання пільг грошовою компенсацією, поступове запровадження системи надання пільг у готівковій формі за добровільним вибором осіб, що мають право на пільги;
- розроблення соціально та економічно-обґрунтованих норм споживання соціальних послуг за видами соціальної допомоги з урахуванням регіональних відмінностей, уніфікацію підходу до розрахунків вартості пільг та соціальної допомоги за нормами споживання послуг; розширення системи адресної соціальної допомоги;
- удосконалення механізму визначення права на адресну допомогу, диференційоване надання допомоги малозабезпеченим категоріям населення з урахуванням їх реальної нужденності; запровадження моніторингу оцінки ефективності функціонування всіх складових соціальної допомоги;
- визначення переліку гарантованих державою безоплатних соціальних послуг та тих категорій населення, які мають право на їх отримання; розробку та впровадження стандартів якості соціальних послуг; створення системи контролю за дотриманням державних мінімальних стандартів якості, встановлення відповідальності за недотримання таких стандартів надавачами послуг; удосконалення системи моніторингу та оцінки якості соціальних послуг; прискорення впровадження систем управління якістю в соціальних установах та організаціях, що надають соціальні послуги;
- подальшу децентралізацію системи надання соціальних послуг, територіальне наближення надання послуг до місця проживання осіб, які будуть їх отримувати, посилення відповідальності органів

місцевого самоврядування за якість, фінансове забезпечення, обсяг, вибір давача соціальних послуг;

– перегляд переліку виплат і соціальних послуг, що надаються фондами соціального страхування з метою виявлення тих із них, що не мають характеру страхових виплат (тобто не залежать від страхового стажу та сплати страхових внесків) та за якими зобов'язання несе держава.

Висновки. Запровадження вищезгаданих соціальних заходів дозволить значно підвищити рівень людського потенціалу України, а в перспективі досягти відповідних соціальних стандартів якості життя населення.

Література

1. На відновлення світового ринку праці потрібно від 3 до 6 років [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=179404&cat_id=366755

2. Пахомова Н. Криза 2009: загрози реальні і уявні. Проект «Україна» [Електронний ресурс] / Пахомова Н. – Режим доступу : http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=15050

3. Українці втрачають роботу і настрої [Електронний ресурс] : всеукраїнське телефонне дослідження «Пульс кризи» / Інститут ім. Горшеніна. – Режим доступу : <http://allmedia.dp.ua/355-rezultaty-ocherednogo-jetapa-issledovanija.html>

4. Держкомстат України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/tp/sz_br/sz_br_u/zb_2010_u.htm

Надійшла 13.09.2010

УДК 331.101.3

Д. П. БОГИНЯ

Європейський міжнародний університет

СОЦІАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ У ПОДОЛАННІ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Розглянуто основні проблеми у соціальній сфері та запропоновано заходи щодо подолання фінансово-економічної кризи в Україні.

The main problems in the social field were defined and measures to overcome the financial crisis in Ukraine were proposed.

Ключові слова: фінансово-економічна криза, соціальний захист, рівень доходів, зайнятість робоча сила.

Вступ. Світова фінансово-економічна криза суттєво загострила ситуацію фінансового забезпечення системи соціального захисту населення в Україні. Водночас, нестача гарантованого бюджетного фінансування та зменшення надходжень до фондів соціального страхування потребують пошуку шляхів їх ефективного витрачання та сприяють визначенню основних пріоритетів реформування та розвитку системи соціального захисту населення в Україні на найближчу перспективу. Відповідно до досвіду господарювання розвинутих країн світу, для України особливої актуальності набуває удосконалення системи державної соціальної допомоги; реформування системи соціальних послуг; формування дієздатної та повноцінної системи соціального страхування.

Основний матеріал дослідження. За офіційних даних 6,6 % фактично рівень безробіття, на думку фахівців МОП, складає більше 20 %. За розрахунками західних фахівців, кожен додатковий відсоток безробіття збільшує рівень смертності на 2 %, кількість самогубств – на 4,1 %, вбивств – на 5,7 %, ув'язнених – на 4 %, психічно хворих – на 3,4%.

Встановлений державою прожитковий мінімум у деякій мірі не відповідає реальним потребам населення (які в кілька разів вище вказаної суми), щорічне незначне збільшення його розміру не відображає істотного зростання цін на споживчі товари. Реальна вартість життя в умовах кризи та інфляції значно зросла, тому мінімальна заробітна плата, що встановлена, не в змозі забезпечити задоволення навіть найнеобхідніших потреб. Також можна сказати й про мінімальний розмір пенсій, який не в змозі забезпечити необхідні потреби непрацюючих пенсіонерів, оскільки встановлений прожитковий мінімум не враховує повністю вартість життя.

Українська практика ще далека від критеріїв і стандартів, встановлених в країнах з ринковою економікою. Так, Європейським комітетом з соціальних прав загальним для всіх країн-членів Європейського Союзу встановлено принцип соціальної справедливості, який визначає розмір мінімальної заробітної плати на рівні 60 % або, щонайменше, на рівні 50 % розміру середньої в конкретній країні заробітної плати. Тобто, враховуючи дану вимогу, мінімальна заробітна плата в Україні повинна бути набагато вищою.

В даний час вже неможливо обмежувати соціальну політику традиційними рамками і набором традиційних підходів до вибору методів з її здійснення. Сучасний етап розвитку економіки і суспільства